

Վիտեմ՝ գիտեմ՝ այս մեր մեղաց պատիժն արդար .
 Սակայն երկնուց արդարութիւն չունի վըճար .
 Եւ հրէական ազգին նրման նըզովք յերես
 Վարէ՛ի դար յուսահատեալ տի գնա՞ն Հայերս ,
 Չէ . ողորմածն Մտուած թողել չէ զՀայաստան ,
 Եւ ինքն զինքն է գըլորել յայս խոր զընդան .
 Երբ որ կամի՝ կանգնի . բայց թող գընան կրուիք ,
 Թող գնայ նախանձ . թող գայ սէր , թող միանան սիրտք .
 Յայնժամ չողբայ զքեզ՝ Եւ հապետս , Հայոց աշխարհ ,
 Եւ երանիս կարգայ բերանս հողու հաւսար :
 Ի յափն հողուս երդումն ուզեմ ձեզնէ ո՛վ Հայք ,
 Եւս հառաչանքս ըլին ձեր ձայն , ձեր այս փափագ ,
 Եւ հանդարտուի եղնէ հոգեակս երթայ խաղաղ
 Վերեզմանիս ծագէ արեն Հայոց ծիծաղ .
 Թէ չէ՝ քարշեմ զաղեկըտուր թեւիկ սրտիս
 Ի սե սարուկն համբուրեմ զհողն որ ծածկէ զիս :
 Ո՛հ , թող մեռնի ծեր Եւ հապետ , մոնու տապան .
 Եւ թող եղնս յիւր տապանէն իմն Հայաստան :

ՆԱՀԱՊԵՏ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐ

Հոնիս ամեան Հանելուէր , և Հայոց
 Գրեթեմն Վրայ :

ՀՈՒՆԻՍ ամեան հանելուկը որ
 Վաւթի քերթողի կամ Վնյաղթին ըն-
 ծայուած է , կը նշանակէ ԳԻՐ . և ինչ-
 պէս որ հոն ըսեր ենք՝ ասանկ վարպետ
 և խրթին գրուածք մը գրչէ գրիչ ան-
 ցնելով և շատէն չհասկըցուելով՝ շատ
 փոփոխուեր է և երկընցուցած կամ
 կարճեցուցած է : Ոմանք վեցերորդ
 տունը չունին , որ աւելորդ ալ է , ոմանք
 չորրորդն ալ : Իսկ իմաստը կէս մը ընդ-
 հանուր գրի վրայ , կէս մ'ալ հայերէն
 գրերուն վրայ յարմարցուցած է , և
 մեզի տեղի կուտայ քանի մը բան գի-
 տելու և քննելու :

Եւ աջին տունը կ'իմացընէ մեր գրե-
 լուն մեզի Մտուածմէ տրուիլը : Չե՞ն
 ամենախալէ՛ն՝ կրնայ իմացուիլ Խորենա-
 ցւոյն ըսածը՝ « Թաւթ ձեռին աջոյ » որն
 որ սրբոյն Սեբորդայ մտքին մէջ իբրեւ
 քարի մը վրայ կը գրէր : Բարձրեալն է՝

Բարձրեալն ընծայեաց զիս . կ'երևնայ թէ
 սուրբն Սեբորդ բարձր տեղ մը առան-
 ձնացած էր աղօթելու երբոր աս յայտ-
 նութիւնը առաւ . ինչպէս որ Սարգան
 պատմիչ կ'աւանդէ թէ Բալուայ լեռը
 եղաւ աս յայտնութիւնը : Սովսէսի
 օրինաց տախտակներն առնելուն ալ
 կրնայ վերաբերուիլ աս խօսքս . մանա-
 ւանդ որ մեր հին հարք գրոց և լեզուի
 վրայ խօսած ատեննին՝ Երբայեցւոց յի-
 շատակներէն չեն կրնար հեռանալ , ինչ-
 պէս մեր քերականք ալ՝ Հոնաց քերա-
 կանէն և լեզուէն : Վարձեալ ոչ միայն
 մեր՝ այլ և օտարազգի սուրբ հարցմէ
 ոմանք որոնք կարծեցին թէ եբրայեցե-
 լէն լեզուն տրուեցաւ Հրէից երբոր
 Վարմիր ծովէն կ'անցնէին՝ , կ'ըսեն թէ
 գրերն ալ Մտուած տուաւ Սովսէսի
 ձեռքով Սինա լեռան վրայ : Եւ երկու
 մեկնութեանս ալ այսպէս պարծանօք
 կը վկայէ Հայ վարդապետ մը տօմարի
 մեկնութեան մէջ . « Հաւատ և գիր
 » և տուամար՝ այս երկու ազգիս միայն

1 Հետեւելով Սաղմոսին (2 . Է) այս խօսքին .
 « Որպէս ելանէր նա յերկրէն Եգիպտացւոց լեզու
 » զոր ոչ գիտէր լուաւ » :

էտ Բստուած (Հայոց և Հրեից), և
այլոց ազգացդ՝ մարդկան են արա-
րեալ . գիրս Հայոց՝ աստ՝ ի վերայ վիմի
հրեղէն աջով, անդ՝ ի տախտակս
քարեղէնս . զտումարս՝ անդ Սովսէս,
աստ՝ Հայկն յառաջ քան զնա »¹ :

Երկրորդ տունը՝ որ աւելի բացայայտ
կ'ըսէ ուրիշ օրինակ մը՝ Չափ հասակէ Ե-
նոյ էր նախ երկու երկրասան, ածեցի և զար-
գացայ, և այժմ էմ երեք երկրասան . յայտ-
նի կ'իմացնէ, թէ առաջ քսան և չորս
գիր կար, սուրբն Ս'եսրովպ տասուեր-
կու ալ աւելցուց և եղաւ իրեք տասու-
երկու, որ է երեսունըվեց : Եւս խօսքս
բանասիրաց խնդիրք մը պիտի ըլլայ,
թէ ուրեմն Ս'եսրովպայ գտածը միայն
տասուերկու գիր էր, և թէ առաջ
քսանըչորս գիր ունէին հայերը Վա-
նիէլին քով մնացած, ուրեմն հաւանա-
կան չէ այն կարծիքը որ միայն եօթը
ձայնաւորները կ'ընծայէ սրբոյն Ս'ես-
րովպայ : — Ս'եր կարծիքն այս է . առա-
կախօսին ըսածը թէ օտար ազգաց քսա-
նըչորս գրերը կ'իմացնէ և թէ մեր
Հայոց . ըստ առաջնոյն այսպէս կը մեկ-
նուի՝ թէ առաջ քսանըչորս գիր ու-
նէին գլխաւոր ազգեր, վերջը շատցը-
նելով սուրբն Ս'եսրովպ երեսունըվեցի
հասուց, սեպէ՝ մէկէն տասուերկու ա-
ւելցնելով, սեպէ՝ քիչ քիչ աւելնա-
լով : Եւս Ս'արդան Ս'արդապետ ալ
իր քերականութեան մէջ ասանկ կ'ը-
սէ . « Եղինք երեք վերստին ի չնոր-
հացն Բստուծոյ գտան զգիրս՝ նախ
քան զտանն մատեանն Ս'ովսէսի,
Լատինք և Պաղեստինք և Երա-
պիկք հաստատեցին գիրս թուով
քսան և չորս, զոր թէպէտ և աւելի
ունին և այլ ազինք՝ ի նոցանէ են,
որոշմամբ չնոյ ճեղեալ և աճեցու-
ցեալ . . . Օր ի մերոց թարգման-
չացն՝ պատճառաւ թանձր լեզուիս
վեցիցս վեց մերոց տառիցս երեսուն
և վեց շարեալ գիրս » :

Եւ մնայ երկրորդը, թէ արդեօք մեր

¹ Հայկայ տումարին վրայ ուրիշ անգամ կը խօս-
պինք :

Վանիէլեան կամ՝ Վախամեսրովեան
գրերն ալ քսանըչորս էին, և վրանին
տասուերկուք աւելցաւ : Եւ ալ այսպէս
ստոյգ կամ հաւանական կ'երևնայ ին-
ծի, թէպէտ գիտեմ'որ նախնեաց անո-
րոշ խօսքերը և բանասիրաց ազատ կար-
ծիքը՝ կրնան հակառակ ելլալ . թող
դատեն հմուտները և փորձերը : Վախ-
նեաց որ նայինք, ոմանք ամենեւին չեն
զուրցեր թէ առաջ քանի գիր կար և
վերջը քանի աւելցաւ . այսպէս են ամե-
նէն պատկառելի գրիչք, Լորիւն, Լյո-
րենացի, Վազար Վարպեցի, Եղնիկ
երեց . վերջն ալ ուրիշ պատմիչներ, ինչ-
պէս Սամուէլ Ենեցի, Տօնապատճառք,
Հայսմաւուրք, և այլն . ասոնք պարզա-
պէս կ'իմացնեն թէ երեսունըվեց գիր
տուաւ մեզի Ս'եսրովպ, ինչպէս Շնոր-
հալին ալ կ'ըսէ վիպասանութեանը
մէջ . ասոնց միտքն այս է, որովհետեւ
ինքն սուրբն Ս'եսրովպ թէ առջի գը-
տուածները և թէ նոր գտածները կար-
գի և ձևի մտուց, ամէնն ալ երեսունու-
վեցն ալ իրեն գիտար սեպուեցան : Եւս
թէ մէկը ըսէ, թէ բոլորն ալ սրբոյն
Ս'եսրովպ հնարածն է, մենք չենք
ընդունիր : Ոմանք ալ կ'ըսեն թէ քսա-
նըեօթը գիր գտաւ Վանիէլ Բսրուոյն
քով, եօթը գիր ալ Ս'եսրովպ աւելցուց .
այսպէս կ'ըսեն Եւանիա Շիրակացին,
Ստեփանոս Բսրղիկ . միայն թէ չեն զը-
րուցեր թէ աս եօթը գիրը ձայնաւոր-
ներն էին թէ խառն : Իսկ ոմանք ա-
սոնց խօսքէն առած՝ կ'ըսեն թէ սուրբն
Ս'եսրովպ միայն աս եօթը ձայնաւոր-
ներն ստեղծեց . ասոնց հետեւողները
մակաբերութեամբ կ'ըսեն, որովհետեւ
անուամբ հեղինակ մը չէ զրուցած այս-
պէս, հապա անանուն հատուկտիր գը-
րուածոց մէջ կը կարդանք . ինչպէս՝ « Եւ
Ս'եսրովպ վարդապետ մեզի գիր եհան
Ա, Ե, Ե, Ը, Ո, Ի, Ի » . ուրիշ մ'ալ
կ'ըսէ . « Ս'եծ Ս'արդապետն Ս'եսրով-
Տարօնացին . . . որ և զեօթն ձայնա-
ւոր գիրսն ընկալաւ յԲստուծոյ » :
Եւս կարծեացս հաստատութիւն կու-
տան Լյորենացոյն օրինակաց ոմանց
մէջ աս ձայնաւորները գրուած ըլլալը ,

որ մեզի կ'երևնայ թէ աս կարծեաց տէր եղողներէն մէկը մոռցած է : Վարձեալ արեւելեաց շատին ձայնաւոր չունենալն ալ ասոնց տեղիւ տուած է : Իայց մենք չենք ընդունիր աս կարծիքը . վասն զի Հայու լեզուն սեւական ըսուած լեզուներուն ազգակից չէ , որ անոնց պէս ալ հարկ սեպենք ան ձայնաւոր ըլլալը . սանաքրիթը և զէն տը որ աւելի մօտ են մեզի՝ բաւական ձայնաւորներ ունին : — Երկրորդ , թէ որ միայն ձայնաւորները պակաս ըլլային՝ դիւրին էր զանոնք լեցնելը և այնչափ աշխատանք պէտք չէր լի՝ ետրոպայ , բայց բաղաձայնները և մանաւանդ լծորդները գտնելը և անոնց զանազանութիւնը որոշելը՝ այնչափ դժար էր՝ որ Բստուծոյ հրաշիցը կարօտ եղաւ :

Երրորդ՝ լարդան իր պատմութեան մէջ քսանութեակու գիր կ'ըսէ Վանիէլին քով կար , տասնչորս ալ լիւրով պ գտաւ . աս կարծիքս մօտ է մեր առականութիւն զուրցածին՝ որ տասութեակու գիր կը դնէ աւելցուցած , և թէ որ , ինչպէս որ կը կարծենք , մեծն Վաւիթ է զրուցողը , ամենէն հին է և անհակառակելի իր վկայութիւնը՝ որն որ ահա այսպէս կը հաստատէ գրիչ մը . “ Վանի գիր գտաւ լիւրաւ որ 'ի յԵրբայեցուցն չկայր : — Վ. Ժք գիր էր . ամէն լի պիտի ” : Բաւական սեպուի հոս այսչափս աս նիւթիս վրայ :

Երրորդ տան իմաստին համար պէտք է մտքերնիս բերենք հիներուն աշխարհացոյցը , որոնք հիմակուանին հակառակ կը նշանէին չորս կողմերը . ճակա-

տը՝ ուր որ մենք հիւսիս կը դնենք՝ անոնք արեւելքը կը դնէին , աս համեմատութեամբ մէկալ կողմերն ալ . արդնայէ դիմացի գրեթէ վրայ . ահա ըստ հնոց՝ գիրքը արեւելքի կողմն է և կը խօսի քեզի կամ քեզմով որ արեւմտեան կողմն ես . “ Ի հիւսիս ” ի հարաւ . Բարի , (աս է լաւ ընթերցուածը որ նոր գտանք ուրիշ օրինակի մէջ) . և յիշաւ ձախ կողմէ է հիւսիս՝ ուսկից որ գրերը կը խօսեցնեն դէպ 'ի հարաւ՝ որ է աջակողմէ : Ի մեծոյ խօսի՝ մեռած կենդանեաց մորթերուն վրայ գրուած , այն է մագաղաթը . Յանչուց յայն արհաւիր , գրիչն է՝ երկաթ կամ եղէգ կամ ուր և է նիւթ , որ ձայն հանելու պատճառ կ'ըլլան կարդալով :

Չորրորդ տունը կ'իմացնէ թէ հանելուկին նիւթը իրեք գրով է , ինչպէս է ԳԻՐ . և թէ ուր գրերն է անոնք ալ կը ցուցնէ . Երբեքն 'ի Բանի , այսինքն միաւորաց մէջէն երրորդ գիրը՝ որ է Գ . Հնգեան 'ի հաւարէ , այսինքն հազարաւորաց մէջէն հինգերորդը որ է Բ . լիւն 'ի հնգեան . ասիկայ թէ որ սխալ գրուած չէ , չենք կրնար առջի երկուքին պէս ի գրին յարմարցնել , թէպէտ և յայտնապէս անոր համար ըսուած է :

Հինգերորդ տունը կ'իմացնէ թէ գիրը կամ գիրքը սնունդ կ'առնէ թանաքէն որ լոյծ կամ ջրային է և ջրով բաղադրած . բայց մահն ալ անկէց է՝ որովհետեւ ջրով կ'աւրուի : Իսկ վերջի կտորը աւելի լաւ գրուած է նոր օրինակին մէջ . Ի հոյ զարհուրեմ եւ 'ի ջրոյ սասանիմ . Բայց նստեալ 'ի վէմ արհամարհեմ զնոս . թէ ջուր և թէ կրակ ապականիչ են գրոց , ինչպէս լաւ , մանաւանդ թէ շատ ցաւալի կերպով փորձեր են Հայոց ձեռագիր մատենաները . բայց թէ որ քարի վրայ փորուած ըլլայ՝ ոչ ջուր կ'ապականէ ոչ կրակ , ինչպէս որ լիւնայ բերդին արձանագրութիւնները 3600 տարի է ջուրեր և հուրեր արհամարհելով կեցեր են . ընդհակառակն չէ թէ միայն կակուղ նիւթոց վրայ՝ հապա մետաղաց վրայ ալ գծած ըլլային , չէին կրնար այնչափ

1 Իսկ անոնց որ բաղաձայնից համար ալ աս հրաշքը աւելորդ կը սեպեն , մենք առանց վիճելու՝ աս կը հարցնենք . Պարոն , արդեօք քու այս օրուան հնչած գնման է սրբոյն Մեսրոպայ հնչմանը . և անոր հնչմունքը իմանալու համար հրաշք մը պէտք է թէ չէ :

2 Այս վկայութիւնս թէպէտ և Ժք գարու մէջ գրուած Ոսկեփորիկէ մը հանած է , բայց կ'երևնայ թէ նշանաւոր աղբիւրէ մը առած է . որովհետեւ անմիջապէս կարճ կերպով մը կը յիշէ մէկ քանի խափանած գրեր ալ ինչպէս զ (զիւն) աւ կամ օ , փի փոխանակ ֆ գրի . որոնց վրայ Մա. գիտարոս և Նչեցին ալ կը խօսին :

գիմանալ օդուն ազգեցութեանցը :

(Թողով վեցերորդ յայտնի և աւելորդ տունը , յիշենք որ ուրիշ օրինակներ՝ Ա և Բ տանը մէջ՝ աս ալ կ'աւելցընեն . (Զործած ծնա- զիս հայր իմ՝ Էս իմաստնացողի զնա . աս ալ թէ սրբոյն Ս'եսրովպայ վրայ չմեկնենք , կրնանք իմանալ գրեթէ վրայ , որ քանի որ չէ ծնած գրեթէ՝ տգէտ է , վրան իմաստ մ'ալ չկայ . երբ որ կը ծնանի զանոնք՝ իմաստութիւն կ'ունենայ :

Ուրիշ հանելուկ մ'ալ կայ Ղաւթի ընծայուած որ ուրիշ անգամ կ'ընծայենք հետաքրքրաց . աս ամուս համար լսենք զայս , ուրիշ ազգային հեղինակէ մը :

Հ . Ղ . Մ

Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ

ԵՐԿՈՒՍ ընդ իրար կրուին ,
Մէկ 'ի մէկ իսկի չընմանին .
Մէկ այլ 'ի նոցա միջին
էր մեռած ւանկած 'ի տեղին :
ԼՆՆՈՐ որ ըզկուին արին՝
Շատ տրիւն 'ի վայր վաթեցին .
Ի յայն արենէ ցօղին
Շունչ տուաւ անկած մեռելին .
Ծեր մ'ալ բարեխոս բերին
Որ եպագ զերես մեռելին ,
Եւ յայն համբուրէ ծերին
Լոյս ծագեաց մըթան գիշերին :

1 Կը յիշեցընէ Ենովսայ խեցեղէն և պղնձեղէն սիւներն ալ , որոնց վրայ գրեթէ իր և իրմէ առջի նահապետաց աւանդութիւնները . որպէս զի թէ որ երկիրս ջրով ապականի՝ մէկը մնայ , թէ որ կրակով մէկայլ . “ Սորա երկուքն յարձանագրու- յ , թեանցն ընդգէմ՝ երկուցն հանդերձեւոյն , որ- յ , պէս ասէ Զովսեպոս , թէպէտ և ուրն անյայտ ” . Խորեն Ա . 7 :

Ա Ռ Ա Կ

ԽՆԾԳԵՏԻՆ խրատէր զորդին ոչ խտորնակի ընթանալ . և նորա ասէն . Ի քէն տեսանեմք զսո- տորնակն , և ուստի՝ ուսանիմք զուղիղն :

Բ Ն Ա Կ Ա Ն Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ս'անարիւ :

ՈՒՐԻՇԻՆ չարիք ընելու փնտս հաս- ցընելու ախորժակը՝ կենդանեաց գծա- գրութեանը վրայ ալ կ'երևնայ , և ա- նով իրենց բնաւորութիւնը կ'իմացուի . աղէկ որ որչափ չարիք որ կը փափաքին ընել նոյնչափ չեն կրնար , հապա ի- րենց մարմնական ուժին համեմատ : Իս նշանը ամէն կենդանիներէն աւելի մանարիւրտուած կատաղի կապկին երե- սը կը տեսնուի , որ կապկներու ցեղին մէջ ամենէն ուժովն ու մեծն է , և շա- նագլուխ ալ կ'ըսուի , որովհետեւ գլուխը շան գլխին նման է : Ս'արմինը մարդու հաստութեամբ կայ , երբեմն ալ ին- չուան հինգ ոտնաչափ երկայնութիւն կ'ունենայ . յաղթանգամ ու ջղոտ է , մանաւանդ կուրծքը . գլուխը որ թան- ճրամիս ու երկայնաձև է՝ անմիջապէս ուսերուն կպած է . չորս սրունքները նոյն բարձրութիւնը ունին , և երկայն բարակ ու ջղոտ են . թաթերը մար- դուս ձեռքին կը նմանին , և ամէնքն ալ հինգ հինգ մատ ունին , որոնց վրայ երկայն , բարակ , սուր և մէջտեղեր- նին խոր եղունգներ կան . բերանն ալ թէ ուժի և թէ մեծութեան կողմանէ ուրիշ մնակեր գազաններէն վար չմնար . իսկ մարմնոյն ուժը հաւասար է խիստ զօրաւոր մարդու մը ուժին : Իսոյց ո- րովհետեւ այնպիսի անզգամ բնաւորու- թիւն մը ունի որ ինչ որ գիմացը ելլէ կ'ուզէ կոտորել ջարդել , ասով իրեն մարմնական կարողութիւնը աւելի կը գրգռի : Ուրիշ գազաններուն պէս՝ ու- տելու կամ ինքըզինքը պաշտպանելու համար չսպաններ գիմացը ելլողը , հա- պա պարզապէս անոր չարիք ընելու հա- մար . վասն զի շատ անգամ այնպիսի կենդանիներ կը սպաննէ՝ որոնցմէ ամե- նեւին վախ չունի և չուտեր : Իսոյց ի-